

**Ermeni Sorununa Pencereden Bakmak ya da
Manzaranın Bütününü Görmek:
Taraflar, Tarafsızlar ve Tarafsız Olduklarını Beyan
Etme Zorunluluğu Hissederek Taraf Tutanlar mı
Var?**

**Looking at the Armenian Issue Through a Window, or
Seeing the Whole Picture: are There Parties, Impartial
Ones, and the Ones Who Take Sides Even Though They
Declare Their Neutrality?**

*Dr. Şenol Kantarcı**

Özet

Bu çalışmanın çıkış noktası, “Ermeni sorunu” konusunda (özellikle) tarafsız olduklarını ifade etme zorunluluğu duyan bir takım yazarların - ortaya koymaya çalıştıkları tarafsızlıkları noktasında- olaya hangi açıdan baktıklarını incelemek olmuştur.

İnceleme, bir makale çalışması boyutunda olduğu için konuyla ilgili tarafsız olduklarını iddia eden yazarlardan sadece birkaçının sunduğu görüşler çerçevesinde bazı sorular gündeme getirilmiştir. Sonuç kısmında ise, bu çalışmada değerlendirmeleri yapılan *Türkiyeli* yazarlara karşılık, 1990 – 1995 yılları arasında Türkiye’de görev yapan, tarih ve siyaset bilimi eğitimi almış olan bir diplomatın kitabında Ermeni sorunu konusuna nasıl yaklaştığı, olayı nasıl gördüğü ve ne gibi sonuçlara vardığı yorumsuz olarak verilmiştir. Çalışmada, dikkat edilmesi gereken en önemli nokta ise, görüşleri verilen *Türkiyeli* yazarların ortaya koydukları iddialara cevap verme gibi bir amaç güdülmemiş olmasıdır. Sadece sunmuş oldukları görüşler verilmiş ve bu görüşleri sunarken ne gibi konuları atladıkları veya görmezden geldikleri hususu üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ermeni Sorunu, II. Abdülhamit, Selim Deringil, Halil Berktaş, Erik Cornell.

Abstract

The focal point of this study is to reveal the perspectives of the people who feel obliged to declare their neutrality, and their concerns behind such obligation. Because of the limited scope of the study, I

*“Yrd. Doç. Dr.” Kırıkkale Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü.
mshkantarci@gmail.com ; skantarci@hotmail.com

focus on the opinions of just a few of the people who perceive themselves as neutral on the Armenian issue, and try to investigate certain research questions. In concluding parts of the article, a comparison is made between the opinions of certain writers “from Turkey”, whose writings are evaluated in this study, and the opinions, perceptions and conclusions of a foreign diplomat who worked in Turkey for 5 years from 1990 to 1995. No further comments are made in this article on the opinions of this foreign diplomat. I need to emphasize that this study does not have the purpose of answering the claims that are put forward by the writers “from Turkey.” This study only puts forward their opinions, and focuses on the points which are missing or neglected by them when they express such opinions.

Key Words: Armenian Question, Abdulhamit II., Selim Deringil, Halil Berktaş, Erik Cornell.

Bu çalışmanın çıkış noktası, “Ermeni sorunu” konusunda (özellikle) tarafsız olduklarını ifade etme zorunluluğu duyan bir takım yazarların -ortaya koymaya çalıştıkları tarafsızlıkları noktasında- olaya hangi açıdan baktıklarını, incelemek olmuştur.

İnceleme, bir makale çalışması boyutunda olduğu için konuyla ilgili tarafsız olduklarını iddia eden yazarlardan sadece birkaçının sunduğu görüşler çerçevesinde bazı sorular gündeme getirilmiştir. Sonuç kısmında ise, bu çalışmada değerlendirmeleri yapılan “Türkiyeli” yazarlara karşılık, 1990 – 1995 yılları arasında Türkiye’de görev yapan, tarih ve siyaset bilimi eğitimi almış olan bir diplomatın kitabında Ermeni sorunu konusuna nasıl yaklaştığı, olayı nasıl gördüğü ve ne gibi sonuçlara vardığı yorumsuz olarak verilmiştir. Çalışmada, dikkat edilmesi gereken en önemli nokta ise, görüşleri verilen *Türkiyeli* yazarların ortaya koydukları iddialara cevap verme gibi bir amaç güdülmemiş olmasıdır.¹ Sadece sunmuş oldukları görüşler verilmiş ve bu görüşleri sunarken ne gibi konuları atladıkları veya görmezden geldikleri hususu üzerinde durulmuştur.

Selim Deringil, “*Geç dönem Osmanlı İmparatorluğu’nda Ermeni sorununu çalışmak ya da ‘belgenin girtlağını sıkmak’*” başlıklı makalesinde bir Türk tarihçisinin Ermeni sorunu konusunu çalışmasının zorluklarından bahseder. Deringil, makalesinde bu zorluğu şöyle ifade etmiştir:²

¹ Görüşleri incelenen yazarların her bir iddiasını çürütme amacı güdülsünce bu, makale boyutunu aşan kitap boyutlu bir çalışma şeklini alır.

² Selim Deringil, “Geç dönem Osmanlı İmparatorluğu’nda Ermeni sorununu çalışmak ya da ‘belgenin girtlağını sıkmak’”, *Toplum ve Bilim*, Sayı 91, İstanbul 2001-2002, s. 122-141. Bu çalışma, sadece Selim Deringil’in yazmış olduğu makalenin incelemesini oluşturmamış veya sadece Selim Deringil’in Ermeni sorununa yaklaşımını irdelemeyle de yetinmemeye çalışmıştır. Değerlendirmenin ilerleyen bölümlerinde Selim Deringil’in yanı sıra Sabancı Üniversitesi Öğretim Üyelerinden Halil Berktaş’ın ne şekilde olaya baktığı ve otoritesini nasıl kullandığı hususu söz konusu kişinin iddiaları aynen verilerek ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Geç dönem Osmanlı İmparatorluğu'nu çalışın bir Türk tarihçi için Ermeni sorununa girişmeye cüret etmek, bir mayın tarlasına girme tehlikesini göze almaya benziyor. Bu, kişinin kendi vatandaşları tarafından hain olarak damgalanmasını, veya aynı kişinin Ermeni meslektaşları tarafından 'inkarcılık'la suçlanması gibi tehlikelerle dolu bir alan. (Daha da ilginç olanı bu iki suçlamanın aynı zamanda aynı kişilere yöneltilmesidir). Hatta 'dengeli' bir çözümleme bile, en azından kimi çevrelerde, gecikmiş olduğu için artık siyaseten yanlış olarak görülüyor.

Bu noktada (Selim Deringil'in görüşlerine göre) acaba bir Türk tarihçisinin Ermeni sorununu incelemesi, gerçekten mayın tarlası içerisinde dolaşması anlamını mı alır? Ve yine Ermeni sorunu konusu, kapsam olarak, mayın tarlası benzetmesine uygun mudur?" şeklindeki soruların cevaplarının bulunmaya çalışılması da amaçlanmıştır.

Selim Deringil'in yukarıdaki analizi "Ermeni sorunu" konusunda -veya daha geniş bir yaklaşımla düşünüldüğünde- herhangi bir olay incelemesinde tarihçinin sorumluluğu noktasını net bir şekilde ifade ediyor / ediyor mu?

Gerçekte, tarihçinin sorumluluğu nedir?

İnceleme konusu olan bir olayda birden fazla vaka zinciri varsa, bunlara ait zaman dilimlerini önce ayrı ayrı düşünmek, sonra da anlatma zamanı çerçevesinde nasıl birleştiklerini araştırmak ve birbirine geçiş noktalarını tespit etmek lazım gelmez mi?

İlk başta sadece buradan yola çıkarak, Ermeni sorununun nedenlerinin ve niçinlerinin analizini yapabilmek için olayların çok iyi bir şekilde süzgeçten geçirilmesi gerekmez mi? İşte bu da oldukça zor bir iş olarak Ermeni veya Türk tarihçinin karşısına çıkar. Çünkü söz konusu durum oldukça büyük bir sorumluluk ister, hatta Deringil'in makalesinde yazdığı "mayın tarlasına girme tehlikesi" olgusu devreye girer. Tabi ki bu, Ermeni sorunu konusunun bir mayın tarlası olup olmadığı tartışmasını da açar. Zira bazıları, tarihçiden geçmişi baz alarak bugünü açıklamasını veya savunmasını, hatta bugünü haklı çıkarmasını bekler. Başkaları ise, tarih içerisinde kimliğin asıl kökenlerini ve hatta geleceğin anahtarını arar³.

Lucien Febvre'in "*Geçmiş geleceğin bir fonksiyonu olarak düzenlemek*" olarak sunduğu görüşü, tarihçinin toplumsal işlevinin ne olması gerektiği bağlamında düşünüldüğünde otantikliğini "*bilimsel*" olduğu resmen onaylanmış olmaktan alan bilgi şeklinde, topluma karşı bir sorumluluk olarak ortaya çıkmaktadır⁴.

Gelinen noktada, acaba tarihçi toplumun beklentileriyle ve kamunun dikkatiyle yüz yüze mi gelmiş oluyor? Yine tarihçi olayları boş vermek, kendi

³ François Bédaria, "Tarihsel Pratik ve Sorumluluk", Haz: François Bédaria, *Tarihçinin Toplumsal Sorumluluğu*, Çev: Ali Tartanoğlu ve Suavi Aydın, İmge Kitapevi, İstanbul 2001, s. 9.

⁴ Bédaria, "Tarihsel Pratik...", s. 9.

rolünü genellikle eleştirel olarak veya yurttaşlık ve ahlaki rol ile harmanlayıp bir yol gösterici çizgi oluşturmak durumunda mı kalıyor?⁵

“*Ermeni sorunu tarihsel bir konudur. Bırakın tarihçiler çözsün*” görüşünde, “*kentin tescilli bilgisi*” olarak nitelendirilen tarihçi ne yapacak? Böylesi bir durum, çözümü ortaya koyan bir görüş olmakla beraber oldukça da zor bir iş, çünkü tarihçiden yerine getirilmesi istenilen çok şey var. Özellikle, konuyla ilgili olarak gerek Türk tarihçilerinden gerekse Ermeni tarihçilerinden, “*bırakın sorunu tarihçiler çözsün*” bağlamında, yerine getirmesi istenilen ve birbiriyle çelişen iki misyon arasında sıkıştığı düşünülürse “*kentin tescilli bilgisi*” ne yapacak?

Bir taraftan kendisini, toplumun zihnindeki mitoslardan ve kolektif hafızadaki deformasyonlardan korumak -böylece tarihçi birbiriyle çelişen iki misyonu da kanıtlarla ve mantıkla desteklenen bu unsurları, onların gizemlerini bozan bir söylemle yan yana getirmek zorunda kalacak- diğer taraftan da bilgiyi oluşturan ve yayan kişi olarak, tarihsel bilincin ve aynı çağda birlikte yaşadığı insanların belleğinin oluşmasına katkıda bulunmak durumunda kalacaktır⁶.

Bir başka sorun ise, “tarihçinin, üzerinde çalıştığı konuya gözlüğünün veya önünde durduğu bir pencerenin çerçevesi ile bakması mı gerektiği” konusudur. Gözlüğün veya pencerenin çerçevesi içerisine sığan manzara ile mi değerlendirmesini yapacak? Çerçevenin dışında kalan ve incelenen olayla bağlantısı olduğu muhakkak olan diğer manzara ve manzaraları görmeyecek mi?⁷ Toplumun, kendisine yüklediği sorumlulukla bilgiyi oluşturan *kentin tescilli bilgisi* muhakemesini eksiksiz olduğunu düşündüğü şekliyle ortaya koymaya çalışacaktır.

İşte kamuoyunun tarihçiyi sık sık bir hâkem ve otorite olarak çağırmasının, onun konumunu geçmişle gelecek arasında bir aracı olarak görmesinin nedeni budur /bu mudur?

Her ilmi metod gibi, tarihi bir olayı tenkid ederken kendi sisteminin hakikatine riayet etmek zaruridir. Bu tenkid sırasında tarihçinin zihni yetenekleri, mümkün olduğu ölçüde yalanı ve hatayı bertaraf etmeye, hakkında her insanın iptidai bir fikir sahibi olduğu bu hakikate hizmet etmeye yönelmek olmalıdır. Bu ilim adamı için önemli bir sorumluluktur. Çok ağır bir vebaldir. Tarihi yargılamak, belki de insanlık tarihinin en zor işidir. Hele yargıladığınız

⁵ Bédaria, “Tarihsel Pratik ...,”s. 9.

⁶ Bédaria, “Tarihsel Pratik ...,”s. 10.

⁷ Keith Jenkins, ‘*Tarihi Yeniden Düşünmek*’ isimli deneme çalışmasında, şöyle bir örnek vermiştir: “...pencereden bir manzaraya bakmakta olduğumuzu hayal edelim (tabii pencerenin çerçevesi, sözcüğün tam anlamıyla manzaranın da ‘çerçevesi’ olduğu için, manzaranın tümünü göremeyiz). Ön planda birkaç yol; arkada evlerin sıralandığı başka sokaklar; ortalarında çiftlik evleriyle uzayıp giden tarlalar; birkaç mil ötede, ufka yaslanmış tepelerin sırtları...” Keith Jenkins, *Tarihi Yeniden Düşünmek*, Dost Kitapevi, Ankara, 1997, s. 20.

olay, geçmiş olduğu kadar bu günü ve geleceği de etkiliyorsa durum çok daha büyük bir dikkati ve sağduyuyu gerektirir.

Bütün bunlardan sonra eğer tarih, Huizinga'nın belirttiği gibi tarihin metniyle olduğu kadar eylemiyle de toplum için temsil ettiği anlayışı kazanmanın bir aracı ise ve eğer tarihin, mitolojinin ve propagandanın sisli hükümlerlik alanındaki araçsallaştırmışından kaçınılması isteniyorsa bu noktada tarih yazıcılığının yapılanmasında zorunluluk olarak iki temel ölçüt ortaya çıkar.

Bu ölçütlerden birisi kaynaklar ve başvurusal gerçekçilik arasında (işareti olarak da sağlıklı göndermeler olan) uygun ve açıklayıcı bir ilişki, ötekisi ise kontrollü bir bilimsel yöntemle kazanılmış, bir iletişim ve anlaşılabilme mantığını takip suretiyle nesnesine uygun olan “bilgi”dir. İşte yine bu sebeptendir ki, tarihçinin yerine getirdiği sorumluluk iki şarta bağlı olma durumunda kalmaktadır. Bunlardan birinci şart; siyasî ya da entelektüel, sosyal veya malî açıdan bağımsızlık ki, bu özgürlüğün zorunlu unsurudur. İkinci şart ise, tarih disiplininin yasalarına son derece vicdani ve titiz bir saygının gerekliliğidir. Bu son şart “doğruluğun” zorunlu bir gereğidir.⁸

Aslında bunların hepsi birbiri ardınca farklı tartışmaları arkasından sürükler, örneğin özgürlük nereye kadardır? Tarih ile iktidar arasındaki ilişkinin karmaşası, gündemin gücü, tarihçinin zihinsel yapısını nasıl etkileyecektir? vs... Çünkü siyasi güçler, her zaman tarih yazıcılığını kontrol etmese de, en azından onu etkilemeye çalışacaklardır. Bu dün böyleydi yarın da böyle olacaktır. Ancak unutulmaması gereken de tarihçinin kendisinin bu günün tarih bilincini ve yarının belleğini biçimlendirmek ve meşrulaştırmak yönünde inanılmaz bir otoriteye sahip olduğudur.⁹

Selim Deringil'in “Geç dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni sorununu çalışmak ya da ‘belgenin gırtlığını saklamak’” isimli makalesinin¹⁰ ilk giriş cümleleri veya belki de ilk başlangıç temelini bu nokta (otorite kullanımı) oluşturmuştur. Ancak, burada şu sorun da yanıtını bulması gerekmez mi? Selim Deringil, kendi otoritesini nasıl kullandı?

Ermeni meselesi üzerine gerek Türkler gerekse Ermeniler tarafından yazılmış eserlerde ortak bir nokta bulunmaktadır. O da, konuyla ilgili birkaç temel eserden sonra yazılmış olan kitapların bu temel eserlere endeksli olarak, neredeyse aynı şeylerin tekrarlandığı çalışmalar olarak, ortaya çıkmasıdır. Bu durum, özellikle Ermeniler veya Ermeni yanlısı kişiler tarafından yazılmış olan eserlerde daha da aleni bir şekilde kendisini gösterir. Bahsi geçen eserlere, daima aynı kurgu yüklenmiş, aynı konular tekrar edilmiştir.

Durum, Türkiye için de benzer olmakla beraber 1990'lı yıllardan itibaren kısmen değişmeye başlamıştır. Geçen on yılda Türkiye'de yapılan çalışmalarda,

⁸ Bédaria, “Tarihsel Pratik ...,”s. 11.

⁹ Bédaria, “Tarihsel Pratik ...,”s. 11-12.

¹⁰ Deringil, “...Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni sorununu çalışmak ...”, s.122 – 141.

arşiv belgeleri ışığında yeni bulgular ortaya konulmakta ve aydınlatıcı nokta konular akademik dünyada kendisini göstermektedir.

Selim Deringil'in yazmış olduğu makale de son yıllarda Ermeni sorunu konusunda yapılmış olan ve olaya değişik bir açıdan yaklaşılması noktasında, oldukça önemli bir çalışmadır.

Ermeni Sorunu Konusunda İki *Türkiyeli* Yazarın Konuya Yaklaşım Tarzları ve Görüşleri: Selim Deringil ve Halil Berktaş

John Tosh, "Tarihin Peşinde" adlı eserinde tarih, tarihsel bilgi üretimi, tarih bilincini oluşturmada yararlanılacak hammaddeler, bu hammaddeleri üreterek işleyecek olanların kimler olduğu noktasının bilinmesi gereğini ortaya koymaya çalışır.¹¹

Edward Hallet Carr ise "Tarih Nedir?" de tarihten önce tarihçinin incelenmesini önerir¹². Carr:¹³

Olguları incelemeden önce tarihçiyi inceleyin. Alt tarafı, bu anlaşılması pek güç bir şey değildir. Zaten, filanca okulun o ünlü bilgini falancanın bir kitabını okuması salık verilince, o filanca okuldaki bir arkadaşına o falanca adamın ne cins biri olduğunu ve kafasının içinde neler bulunduğunu sormaya giden zeki bir üniversite öğrencisinin yaptığı iş budur.

Her ne kadar Tosh ve Carr "tarihçi"nin kim olduğunu ve incelenmesi gereğini ortaya koysalar da bu çalışmada ismi geçen tarihçilerin kafalarının içerisinde neler olduğu, geçmişleri vs. gibi konulara girilmemiştir.

Mevzu 1.

Selim Deringil, "Geç dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni sorununu çalışmak ya da *'belgenin gırtlığını sıkmak'*" başlıklı çalışmasında, giriş bölümünden sonra -konuyla ilgili belgeler üzerinde bir çalışma sitili uygulamış- 14 vaka olarak çeşitli Osmanlı arşiv belgelerini sunmuş ve bu belgelerin her birinin altına kendi yorumunu getirmiştir.

Selim Deringil, incelemesinde aşağıdaki değerlendirmeyi yapmıştır:

Türk tarihçilerin çoğunluğu ve Türkiye'nin resmî tezlerini savunmayı iş edinmiş bazı yabancı tarihçilerin yaptıkları, Ermeni halkına 1915'te olanların Birleşmiş Milletler'in İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Yahudi soykırımına uygun olarak oluşturduğu soykırım tanımına uymadığını gösterme amacını taşıyor. Sonuç olarak ortaya çıkan yayınların 'taraf

¹¹ John Tosh, *Tarihin Peşinde*, Çev: Özden Arıkan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997, s.4.

¹² Edward Hallet Carr, *Tarih Nedir?*, İstanbul 1996, s. 54.

¹³ Carr, *Tarih Nedir?*, s. 30.

olma' saplantısı bir dizi 'yarı doğru' yoruma yol açıyor. Örneğin, ortalıkta Ermeni halkını özel olarak hedefleyen bir saldırı olmadığını, aslında gerçekte yaşanmış olanın Müslümanların Ermeniler tarafından katliamı olduğunu; ya da başlarına gelen felaketlerden bizzat Ermenilerin kendilerinin sorumlu tutulması gerektiğini 'kanıtlamak' için seçilmiş belgeleri yayına hazırlamak oluyor. Bu durum, Türklerin 'Ermenileri yok etmek için yaratılmış bir ırk' olduğuna inananlarla, her Ermeni lafını duyduklarında milliyetçilik nöbetleri tutanları karşı karşıya getiriyor.¹⁴

Selim Deringil'in yukarıdaki ifadelerinden ne çıkarılabilir?

1/ Türk tarihçilerin çoğunluğu, Türkiye'nin resmi tezlerini savunmayı kendisine iş mi¹⁵ edinmiştir?

2/ Yurt dışında Türk olmayan bazı tarihçiler Türkiye'nin resmi tezlerini savunmayı kendilerine iş mi¹⁶ edinmişlerdir, bundan ne kadar para alıyorlar ve bu parayı Türkiye'de kimden veya hangi kurumdan alıyorlar?

3/ Deringil'in ifadesi ile kendisine Türkiye'nin tezini savunmayı **iş edinmiş(!) bir çok** Türk tarihçisi ile yabancı tarihçiler: "**Ermeni halkına 1915'te olanların Birleşmiş Milletler'in İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Yahudi soykırımına uygun olarak oluşturduğu soykırım tanımına uymadığını gösterme amacını (mı)**¹⁷ taşıyor.¹⁸"?

4/ "Milliyetçilik" sık sık nöbetleri olan bir hastalık mıdır?

Deringil, makalesinin giriş bölümüne şöyle devam etmiştir:

Bu makalede yapmayı amaçladığım, bu gibi polemikleri bir yana bırakarak arşiv kaynaklarına, bunların kullanımlarına ve yanlış kullanımlarına bakmak olacak. Burada, farklı biçimlerde okunabileceğini savladığım, birkaç çeşit belge örneği sunacağım. Bu nedenle, her belgenin ardında sıralanmış olarak, kimi makul kimi düş gücünün sınırlarında bir dizi yorum gelecek. **Ermeni halkının yaşadığı trajediye** karşı saygısız ya da tasasızmış gibi görünmek amaçladığım en son şey olur.

Yazının bundan sonrası ise, bir kısım Türk tezini savunan tarihçilerin Ermeni konulu belgelerin, Deringil'in ifadesi ile "gırtlığının nasıl sıkıldığı" anlatılmıştır.¹⁹

Yukarıdaki yazıdan ne çıkarılabilir?

1/ Bir arşiv belgesi (eğer belgenin aslı verilmişse) nasıl farklı biçimde okunur?²⁰

¹⁴ Deringil, "...Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni sorununu çalışmak ...", s. 122 – 123.

¹⁵ Deringil, "...Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni sorununu çalışmak ...", s. 122.

¹⁶ Deringil, "...Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni sorununu çalışmak ...", s. 122.

¹⁷ Parantez içerisinde verilen kelime Deringil tarafından konulmamıştır.

¹⁸ Deringil, "...Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni sorununu çalışmak ...", s. 122.

¹⁹ Deringil, "...Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni sorununu çalışmak ...", s. 123.

²⁰ Deringil, "...Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni sorununu çalışmak ...", s. 123.

2/ Ermeni halkının yaşadığı trajedi²¹ nedir?

Aşağıda Selim Deringil'in "Vaka 6" olarak sunduğu bir belge incelemesi verilmiştir:

1894'teki Hunçak (Hınçak diye yazılması gerekirdi) devrimcilerine yönelik yürütülen Osmanlı karşı-casusluğu faaliyetleri ile ilgili bir belgede 22 Temmuz'da Hariciye Nazırı Said Paşa, ABD'den iyi haberleri olduğunu bildirir. Boston'daki Osmanlı konsolosu, ajanları 'Monsieur Pozciyan' adlı birinin en sonunda, Boston'daki Hunçak komitasının iç çalışmaları hakkında bilgi sızdırmaya hazır Haçaturyan diye bir Ermeni muhbir bulduğunu teyid eder. 'Boston'daki fabrikalardan birinde işçi' olarak tanımlanan adama getireceği bilgi için ayda 120 dolar önerilmiş ve o da bunu kabul etmiştir. Ancak son zamanlarda Haçaturyan'ın Avrupa'ya seyahati ve küçük önemsiz masraflarının karşılanması ve bir yıllık parasının bankaya yatırılması gibi yeni isteklerde bulunmasıyla giderlerinin artması sorun çıkarmıştır. Osmanlı büyükelçisi heyecanlı bir şekilde şöyle yazar: 'Amerika'daki Ermeni entrikacıların faaliyetlerini ortaya çıkaracak özellikle de asıl amacımıza, namılı entrikacı Karabetyan'ın ana belgelerine ulaşacaksak, kesinlikle bir ajana ihtiyacımız vardır.' İstanbul'dan bu koşullar altında Haçaturyan'ı istihdam etmek ya da yerine bir başkasının aranması konusunda talimat istenir. Belge, ayrıca 'Boston'da aktif olarak Hunçakçı entrikacıların gözetimi altında çalışan bir takım ajanlardan' söz ediyor.²²

Selim Deringil daha sonra belgenin yorumuna geçmiştir:

Bu belgeden ne çıkarılabilir?

1/ Osmanlı Hükümeti, **Ermeni özgürlük savaşılarının** arasına sızmak için **şeytani planlar** içindedir.

2/ Osmanlı görevlileri, meşru bir karşı casusluk faaliyeti içindedirler. Ancak, en yakınları dahil herkesten kuşkulanan padişahın gazabından korkmaktadırlar. Söz konusu casus Haçaturyan'ın vereceği bilgilerin yanlış çıkması en başta o bilgileri sunanın başını yakacaktır.

3/Osmanlı görevlileri, alabildiği her şey için onları sömüren, uyanık bir fırsatçı ile karşı karşıyadır.²³

Yukarıdaki yazıdan ne çıkarılabilir?

1/ Osmanlı Devleti'ne karşı, örgüt kurarak tedhiş faaliyeti yürütenler gerçekte "**Ermeni özgürlük savaşçıları**"²⁴ mıdır?

²¹ Deringil, "...Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni sorununu çalışmak ...", s. 123.

²² Deringil, "...Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni sorununu çalışmak ...", s. 131.

²³ Deringil, "...Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni sorununu çalışmak ...", s. 132.

²⁴ Deringil, makalesinde yine bir yerde "...milliyetçi Ermeni komitacılar..." terimini kullanmıştır. s. 127.

2/ Deringil, Padişah'ın gazabının etkili olduğunu belgeden mi çıkartıyor yoksa kendi yorumlarını mı katıyor?

3/ Haçaturyan'ın vereceği bilgilerin yanlış çıkması halinde (Padişah'ın) başta o bilgileri verenin başını yakacağını Deringil, belgenin neresinden çıkartıyor?

4/ Osmanlı Devleti'nin ya da herhangi bir devletin varlığını devam ettirmesi için gerekli tedbirleri/istihbarî bilgileri alması gayr-i meşru mudur?

Selim Deringil, makalesinde “Vaka 7” olarak bir başka belge incelemesi yapmıştır:

1890'larda Anadolu'da ve İstanbul'da yaşanan Ermeni katliamları Sultan Abdülhamid'in en azından sessiz onayı olmaksızın gerçekleştirilemezmiş gibi görünmektedir (Akçam;Dadrian). Abdülhamid'e “Kızıl Sultan” denmesine neden olan bu gelişmeler Sultan'ın uluslararası kamuoyu nezdinde çok kötü görünmesine yol açmıştı. Tam bu ortamda Ermeni yetimler meselesi gündeme gelmiştir. Ermeni yetimlerinin de devletin sorumluluğu olduğunu göstermek amacıyla yetimlerin tam sayısını ve yerini tespit etmek için çaba harcanmıştır. Dahiliye Nezareti'ne 4 Nisan 1899'da, yabancı misyonerler tarafından kaç Ermeni yetime bakıldığını tespit etmesi ve bunun için başka bir seçenek hazırlanması emredilir. Nezarete verilen talimatta, ‘Ermeni yetimlerin bakımı ve eğitimi bir insaniyet meselesidir, eğer Devlet-i Aliyye bu önemli görevi yabancılara bırakmayıp bu çocuklarla kendisi ilgilenirse, ‘söylenecek bir şey kalmaz’ denmektedir. Buradaki anahtar ifade, ‘söylenecek bir şey kalmaz.’, hükümet üstündeki kararlı dış baskıyı ima etmektedir. Belge, katliamlardan doğrudan söz etmese de, listelenen vilayetler, yani Bitlis, Halep, Mamuretülaziz, Trabzon, Erzurum, Diyarbekir ve Sivas **katliamlarının** en yoğun olduğu yerlerdir. Listelenen yetimlerin toplam sayısı 6386'dır.

Deringil, hemen sonra aşağıda şöyle devam etmiştir:

Bu belgeden ne çıkartılabilir?

1/ Elbette ki, **kötü niyet arayarak duruma bakmak ve Osmanlı yönetiminin bu çocukları Müslüman yapmak ya da aslında öldürmek için topladığını iddia etmek her zaman mümkündür.**

2/ Daha az dramatik bir biçimde, bu emrin gerçekten yerine getirilip getirilmediği ve bu yapıldıysa, hükümetin, yabancı misyonerlerin elinden çocukları alıp alamadığı, Osmanlı devletinin o aşamada Britanya, Amerika ve Rus basınındaki yoğun eleştirilere nasıl karşı koyabildiği sorgulanabilir.

3/ ‘Çocuk başına bir anne, baba’ temelinde bir hesapla öldürülen Ermeniler hakkında az veya çok abartılı tahminlerde bulunulabilir.

Selim Deringil, üç tahmini yorumla, oldukça önemli sayılabilecek noktalara temas etmiştir.

Deringil, okuyucusuna belgenin sadece bir kısmını vermiştir. Belge, “*Ermeni yetimlerin bakımı ve eğitimi bir insanîyet meselesidir, eğer Devlet-i Aliyye bu önemli görevi yabancılara bırakmayıp bu çocuklarla kendisi ilgilenirse, ‘söylenecek bir şey kalmaz’*” şeklinde Deringil tarafından sunulmuştur.

Deringil’in yukarıdaki yazısından ne çıkartılabilir?

1/ (Deringil’in ifade ettiği gibi belgeyi yorumlamada gerçekte kötü niyetli olursa bile) belgenin neresinde çocukları Müslüman yapma ya da öldürme gibi bir anlam çıkar?

2/ Deringil, “*Çocuk başına bir anne, baba temelinde bir hesapla öldürülen Ermeniler hakkında az veya çok abartılı tahminlerde bulunulabilir.*” şeklinde bir yorum yapmıştır. Bu yorumla ilgili olarak ise hemen yukarıda 6386 rakamını vermiştir. O halde 6386 sayısı iki ile çarpılırsa 12772 rakamı çıkar. Öyleyse Deringil’in hesaplarına göre Osmanlı Devleti, sadece 1890’a kadar 12772 Ermeni mi öldürmüştür?

3/ ‘Anadolu ve İstanbul’da Ermeni kıtaline dair Abdülhamit’in sessiz onayı’ olduğu yargısı, belge ve bilgi konulmaksızın sadece Akçam ve Dadrian kaynak gösterilerek yazılabilir mi?

4/ Selim Deringil, bizzat kendi eliyle gerçekte bir belgenin “gırtlığının nasıl sıkıldığını” mı gösteriyor?

Selim Deringil incelemesinin sonuç bölümünde

Bu yazının Türk ya da Ermeni milliyetçiliği hakkında kesin yargılarda bulunmak gibi bir iddiası yoktur. ‘Soykırım meselesi’ni ve her nasıl adlandırılırsa, bunun tersini, kasten konu dışında tutmaya çalıştım. Amacım, Osmanlı arşiv belgelerinin küçük bir örneğini eleştirel olarak çözümlmek ve tüm tarihçilerin bildiği, ancak bazen görmezden geldiği, aynı belgenin çok çeşitli, hatta bazen karşıt yönleri ‘çekilebileceği’ne işaret etmektir...²⁵ demektedir.

Deringil, yazmış olduğu makalesinde oldukça ilginç belgeleri doğrusunu itiraf etmek gerekirse ustaca ve amaçladığı yöne çekerek kullanmıştır.

Aşağıda verilmiş olan belge türünden Osmanlı Arşivlerinde yüzlerce bulunmaktadır. Ancak Deringil, bu veya benzeri bir belgeyi böylesi bir çalışmanın içerisine almamıştır. Bu belge Osmanlı Devleti’nin henüz sevk ve iskân kararını çıkartmadan önce yani 27 Mayıs 1915 öncesi Van’da gerçekleşmiş olan bir vahşeti göstermektedir.

İki İslâm kadını Ermeniler berâber getirmişlerdi. Bu kadınları ortaya getirdiler. Her ikisi de hamileydi. İki Rus askeriyle iki Ermeni geldi. Kadınların karınlarındaki çocukların oğlan veya kız olduğuna dair iki mecdiye değeri üzerine bahse girdiler. Kadınların karınlarını feci bir sûretde kama ile yardılar, birisinin karnından bir oğlan çocuğu çıktı. Diğerinin karnındaki henüz küçük olduğu için anlaşılma ve bunun üzerine uzunca bir süre de münakaşa ettiler.²⁶

²⁵ Deringil, “...Osmanlı İmparatorluğu’nda Ermeni sorununu çalışmak ...”, s. 141.

²⁶ BOA. HR. SYS. HU, kr. 110, dos. 12-2, nr. 75-91, 103-106, 111-113, 163-166.

Yukarıda, Selim Deringil'in "Geç dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni sorununu çalışmak ya da 'belgenin gırtlığını sıkamak'" konulu makalesi incelenmeye çalışılmış ancak üzerinde geniş çaplı bir değerlendirilmeye gidilmemiştir. Hatta makaleye veya makalenin içerisindeki yargılara dahi, cevap olabilecek nitelikte bir yaklaşım sergilenmemeye çalışılmıştır. Sadece her bir konu ile ilgili cevaplanması gereken bir takım sorular sorulmuştur.

Mevzu 2.

1999 Kasım ayında Amerika Birleşik Devletleri'nde Ermeni lobisi, 134 Kongre üyesinin imzasını toplayarak Kongre'ye sundukları Ermeni tasarısını, 14 Eylül 2000 yılında 398 sayılı tasarı olarak Temsilciler Meclisi Uluslararası İlişkiler Komitesininin 14 üyeli Uluslararası Operasyonlar ve İnsan Hakları Alt Komitesine taşımışlardır. Tasarı, 14 Eylül'de bu komitede görüşülmeye başlanmıştır.

Türkleri, Ermenilere yönelik soykırım yapmakla suçlayan tasarı, Türk ve Dünya kamuoyunda oldukça geniş ilgi uyandırırken Türk-Amerikan ilişkilerinin de olumsuz yönde gerginleşmesine neden olmuştur.

Tasarı, Temsilciler Meclisi çatısı altında bürokratik sürecini yaşarken Türkiye'den farklı görüşler yükselmiştir. Bu görüşlerden birisi, Sabancı Üniversitesi'nde öğretim üyesi olan Halil Berktaş'dan gelmiştir. Radikal Gazetesi yazarlarından Neşe Düzal'in Berktaş ile yaptığı röportaj, 9 Ekim'de "Ermenileri özel örgüt öldürdü" başlığıyla verilmiştir²⁷. Kendisiyle yapılan röportajda Berktaş, Ermeni iddialarını doğrularken, sadece Doğu Anadolu'da 1 milyon 750 bin Ermeni'nin yaşadığını, Ermenilerin katledildiğini ve bu durumu da, tarihçi Taner Akçam'ın sağlıklı bir şekilde ortaya koyduğunu belirtmiştir. Berktaş, röportajda Teşkilat-ı Mahsusa'nın olayı organize ettiğini iddia etmiştir.

Halil Berktaş: "Enver, Cemal ve Talat'a bağlı çalışan Teşkilat-ı Mahsusa'nın adamı Babaittin Şakir'in bölgede özel ölüm timleri, fedailerini organize ettiği anlaşılıyor..." şeklindeki yorumuyla olaya açıklık kazandırmaya çalışmıştır²⁸. Berktaş, sorunun çözümünün de basit olduğunu, Türkiye Cumhuriyeti'nin 1923'te kurulduğunu dolayısıyla 1915'te olan olaylardan sorumlu tutulamayacağını söylemiştir. İstiklâl Savaşı öncesinde Anadolu'daki direnişin liderinin seçimi işinde Ermeni sorununun etkili olduğunu, bu bağlamda Mustafa Kemal'in hem savaş kahramanı hem de Ermeni işine bulaşmamış olduğu için lider seçildiği sentezine varmıştır²⁹. Berktaş'ın röportajındaki en önemli cümlelerinden birisini 1980'li yıllarda Türk diplomatlarına yönelik saldırılar konusundaki yaklaşımını oluşturmuştur. Berktaş: "1980'lerdeki Asala saldırıları benim için bir muammadır."³⁰ demiştir.

²⁷ Halil Berktaş, 20 Ekim 2000'de benzer bir mülakatı *Milliyet* gazetesinden Şahin Alpay'la yapmıştır.

²⁸ *Radikal*, 9 Ekim 2000.

²⁹ *Radikal*, 9 Ekim 2000.

³⁰ *Radikal*, 9 Ekim 2000.

Neşe Düzel'in "O sırada bölgedeki Müslüman nüfus ne kadar kayıp verdi?" sorusuna Berktaç: "Bu bir, iki, on bin dolayında olabilir." şeklinde cevap vermiştir³¹.

İncelemenin bu bölümünde 9 Ekim 2000'de Radikal gazetesinden Neşe Düzel'in Sabancı Üniversitesi Öğretim Üyelerinden Halil Berktaç ile yapmış olduğu yukarıda özeti verilen mülakatta Halil Berktaç'ın iddiaları verilmiştir.

- Balkanlardaki ayaklanmalarda yaşanan acılar, Türk Müslüman kesimde büyük bir hınc biriktirdi. Ermeni olayı bu hınc birikimi dikkate alınmadan anlaşılabilir.³²
- Girit olaylarının öncesinde bütün 19'uncu yüzyıl boyunca Girit'teki her ayaklanmada Osmanlı'nın yaptıkları var. Mesela 1866'da Arkadi manastırında Osmanlı'nın 900 kişiyi kadın, çocuk demeden kılıçtan geçirmesi katliam değil mi?³³
- 1915'ten önce 1880'ler ve 1890'lar var. 1890'larda İkinci Abdülhamit yönetiminde, milliyetçi ayaklanma belirtileri görüldüğünde muazzam Ermeni katliamları oldu. Ermenilerle Osmanlı yönetimi arasında kan girdi. Özellikle Kürt aşiretleri ve Kürtlerden kurulu Hamidiye Alayları Ermenilerin üzerine saldırtıldı.³⁴
- Enver, Cemal, Talat üçlüsünün askeri diktatörlüğü hakkında da bir şeyler anlamak gerekir... Bunlar çok ihtiraslı ve çok yırtıcıdır. Pozitivisttirler, köksüzdürler, sadece eğitim ve ordu sayesinde yükselmişlerdir. Bunlar şiddet içinde yaşarlar. Bu şiddet, düveli muazzama'nın ve Balkanlar'daki ayaklanmaların kendilerine dayattığı bir şiddettir ve bunun sonucunda da milliyetçi kesilmişlerdir.³⁵
- O dönemde Doğu Anadolu'da 1 milyon 750 bin Ermeni yaşıyor. Üçlü askeri yönetimin resmi tehcir kararı, bölgedeki istisnasız bütün Ermeni nüfusu kapsayacak şekilde düzenlenmiştir. Yazılı belgesi olan şeyler bunlardır. Burada katliamdan, kırimdan söz edilmemiştir, valilere, garnizon komutanlarına Ermenileri bugünkü Türkiye sınırlarının güneyine göç ettirmeleri talimatı verilmiştir. Ancak öyle anlaşılıyor ki, bu resmi emirle birlikte aynı zamanda Teşkilat-ı Mahsusa'nın sadece şiddete tapan, hiçbir toplumsal ahlak kaydıyla bağlı olmayan en yırtıcı adamlarına (Ermenileri öldürmeleri konusunda) ayrı ve yazılı olmayan özel emirler verilmiştir. ...Bunun emrini verenler bunu özel bir aygıt aracılığıyla yaptırmışlardır. Yani Teşkilat-ı Mahsusa aracılığıyla.³⁶
- göç halindeki Ermeni konvoylarının üzerine Türk Müslüman aşiretler de saldırtılmıştır. Bu katliama bir de sefil koşullardaki göçün yarattığı korkunç bir telefata eklenmiştir. Batı dünyasında her yerde bu

³¹ *Milliyet*, 25 Ekim 2000.

³² *Radikal*, 9 Ekim 2000.

³³ *Radikal*, 9 Ekim 2000.

³⁴ *Radikal*, 9 Ekim 2000.

³⁵ *Radikal*, 9 Ekim 2000.

³⁶ *Radikal*, 9 Ekim 2000.

konuda bakmaya dayanamayacağınız fotoğraflar var. Ben ilk defa bu görsel malzemeye karşılaştığımda dakikalarca sesim soluğum kesildi ve ağladım. Toplama kampı görüntülerinden, Afrika'daki katliamlardan farkı yok bunun. Çünkü muazzam sayıda insan var resimlerde.³⁷

- 1980'lerdeki Asala saldırıları benim için bir muammadır.³⁸

Sonuç Yerine: İki Türkiyeli Yazara Karşılık Bir Ecnebi Diplomatın “Ermeni Sorunu” Konusundaki Değerlendirmeleri

İncelemenin bu son bölümünde yukarıda verilen iki *Türkiyeli* yazarın (Deringil'in ve Berktaş'ın) Ermeni sorunu konusundaki iddialarına karşı herhangi bir yoruma gidilmemiştir. Bunun yerine –incelemenin hemen giriş bölümünde de belirtildiği üzere- 1990-1995 yılları arasında Türkiye'de görev yapmış, tarih ve siyaset bilimi eğitimi almış olan yabancı bir misyon şefinin, İsveç'in Ankara Büyükelçisi Erik Cornell'in³⁹ kitabında⁴⁰ -ayrı bir başlık altında- Ermeni sorunu ile ilgili yapmış olduğu değerlendirmeler aynen verilmiştir.⁴¹

Günümüzdeki Ermeni sorununun köklerine inmek istediğimiz takdirde, başlangıçta iki olaya dikkat edilmelidir.⁴²

Bunlardan birincisi, kapitülasyonlardır. Yani Batı Avrupa devletlerinin, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki vatandaşlarını yargılama hakkına sahip olmasıdır. Rusya 19. yy. başlarında güneye doğru yayıldığında Kafkasya'yı Osmanlı Perslerden zapt etti. Bunun üzerine Çar, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ortodoksları koruma hakkını talep etti. Bu hak, Babıali'nin iç işlerine müdahale için bir çok imkanı doğurdu. Bu durum diğer büyük devletlere de sıçradı. Bu, Ermeniler açısından Fransızların 1830'da Katolik dinine dönenler için, İngilizlerin de 1859'da Protestanlar için özel konumu sağlamaları sonucunu doğurdu.⁴³

İkinci etken de, sonunda Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüne neden olan milliyetçi hareketlerdir. Milliyetçi hareketler Sırbistan ve Yunanistan'da başladı. 19. yy'da tüm Balkanlar'a yayıldı. Balkanlar'daki milliyetçilik hareketleri, din ve büyük devletlerin Osmanlı toprakları üzerindeki iktisatları, birlikte hareket ederek Sultanın/Halifenin elindeki bölgeler birbirinin ardından alındı.

³⁷ *Radikal*, 9 Ekim 2000.

³⁸ *Radikal*, 9 Ekim 2000.

³⁹ Erik Cornell, 1990-1995 yıllarında İsveç'in Ankara büyükelçiliğini yapmıştır. Cornell, tarih ve siyaset bilimi eğitimi görmüş ve master çalışmasını devletler hukuku dalında yapmıştır. Bonn, Varşova ve Addis Ababa'da görev yapan Cornell, BM Gıda ve Tarım teşkilatının daimi temsilciliğini üstlenmiştir. Erik Cornell, Cenevre ve Batı Afrika'da büyükelçilik görevinde bulunmuş, emekli olduktan sonra da, Saraybosna'da çalışmıştır.

⁴⁰ Erik Cornell, *Türkiye Avrupa'nın Eşiğinde*, Çev: Gülseren Ergün, Cem Yayınevi, İstanbul 1998.

⁴¹ Cornell, *Türkiye Avrupa'nın Eşiğinde*, s. 174 – 181.

⁴² Cornell, *Türkiye Avrupa'nın Eşiğinde*, s. 174.

⁴³ Cornell, *Türkiye Avrupa'nın Eşiğinde*, s. 174.

1878 Berlin Kongresi'yle Romanya ve Bulgaristan'ın bağımsızlığı kabul edildi. Rusya, Osmanlılardan Kars bölgesini ve Kuzey Ermenistan'ı aldı. Osmanlılara karşı bağımsızlık hareketlerinin başlaması ve Güney Doğu Avrupa Hıristiyan Devletlerin kurulması, Ermenileri de benzer çözümler için teşvik etti.⁴⁴

Berlin Kongresi'nde, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde, Ermeniler için, Balkan örneğinde olduğu gibi bağımsızlığa ilk adım olarak özerk bir Ermenistan önerisi getirildi. Öneri, Erzurum'u başkent yapan ve Karadeniz'de Rize limanından uzanarak, Diyarbakır'ın batısında Fırat nehrini de içine alan bölgeyi içeren, Devletin sınırları açısından ihtiraslı bir öneriydi. Bu öneri muhtemelen başka azınlıkları da arkasından sürükleyecekti. Ancak burada Balkanlar'dan farklı bir şekilde, güçlü ülkelerin çıkarları birbiriyle çelişti. Balkanlar söz konusu olduğunda, Rusya, Avusturya ve Macaristan karşısında Pan-Slav ihtiraslarını hafifletmeye zorlanmıştı. İngiltere, Rusya'nın Karadeniz sahiline hakim olmasına karşı çıkmıştı. Yeni devletler, bağımsızlıklarını kazanmışlardı. Doğu Anadolu söz konusu olduğunda ise, Rusya kendi ülkesindeki Ermenilere cazip gelecek bir Ermenistan oluşturulmasını kabul etmek istemedi. İngiltere de, Rusya'nın Akdeniz'e kadar sokulmasına imkan verebilecek bu geniş Ermeni bölgesini, Rusya'nın ilhak etmesine karşı çıktı. Bu nedenlerle Ermenistan konusunda herhangi bir anlaşmaya varılamadı.⁴⁵

Buna rağmen, büyük Devletler Osmanlı İmparatorluğu'nu zayıflatmak ve çeşitli çıkarlar doğrultusunda bölmek amacıyla, Ermeni Sorununu kullanmaya büyük ölçüde devam ettiler. Rusya'nın ihtirası sınırlarını genişletmekti. İngiltere, hatırlanacağı gibi, Gladstone belirgin bir şekilde Türklere karşıydı ve özerk bir Ermenistan önerisinde bulunmuştu. 1890'da Ermenilerin başkaldırısı durumu daha da kötüye götürdü. Osmanlılar misillemeye bulundu ve bu misilleme, Avrupalılara 1870'te Bulgaristan'daki misillemeyi hatırlattı. Ermeniler, bunun 300 bin Ermeni'nin ölümüne neden olan halk kıyımı olduğu iddiasında bulundular. Türkler ise en fazla 20 bin Ermeni ve 5 bin Türk'ün öldüğünü bildirdiler. Bunu izleyen yıllarda çok sayıda mahalli Ermeni ayaklanması bastırıldı. Ermenilerin durumu, daha önce Bulgarlar da olduğu gibi, Avrupa ile güçlü devletlerin tepkisine neden oldu. Büyük Devletlerin, Ermeni sorununu ele almaya devam etmesi, 1914'te Osmanlı Sultanı'nı, Doğu Anadolu'yu ikiye bölen bir düzenlemeyi kabule zorladı. Buna göre, Trabzon'dan Diyarbakır'a kadar uzanan bölgede birisi Norveçli diğeri Belçikalı iki yabancı müfettişin denetiminde iki genel valilik kurulacaktı. Valiliklerin emrindeki adalet, polis ve jandarma görevlilerinin yarısı Müslüman, yarısı Hıristiyanlardan oluşacaktı. Böylece Sultanın bağımsızlığı tamamen şekilden ibaretti ve bu daha önce Bulgaristan'ı tam bağımsızlığa götüren yöntemi hatırlatıyordu. Birinci Dünya Savaşı araya girerek bu planın gerçekleşmesini engelledi.⁴⁶

⁴⁴ Cornell, *Türkiye Avrupa'nın Eşiğinde*, s. 174 – 175.

⁴⁵ Cornell, *Türkiye Avrupa'nın Eşiğinde*, s. 175.

⁴⁶ Cornell, *Türkiye Avrupa'nın Eşiğinde*, s. 175 – 176.

Birinci Dünya Savaşı'nın başında, Rus birlikleri Kuzey Doğu Anadolu'da ilerlediler. Türklere göre, Ermeniler ilerleyen Rus askerleriyle dayanışma içine girdiler. Asker kaçağı ve isyancı Ermeniler, düzenledikleri sabotajlarla Türk birliklerini düzenli saldırılarla sırtından vurarak ve aynı zamanda, erkeklerin askere çağrıldığı Müslüman köylere sabotajlar düzenleyerek, Osmanlı birliklerini demoralize etmeyi amaçladılar. Bütün bunlar karşı eylem için gerekçe oldu ve on binlerce Ermeni yaşamını kaybetti. Bunun ardından Babiali, Van ve Erzurum sınırındaki bölgelerde oturan Ermenilerin güneye doğru Urfa, Musul ve Halep civarındaki bölgelere göçüne karar verdi. Onlar bu bölgede ortak eylem için organize olmayacak şekilde dağıtılacaklardı. Bu zorunlu göç, iyi organize edilemeyen, korumasız ve kötü koşullarda gerçekleştiği için sürgün olarak adlandırılmıştır. Göç sırasında bir çok kişi açlık, soğuk, salgın hastalıklar ve de Kürt süvari gruplarının saldırı ve yağması sonucu öldüler. Uzun süredir Kürt ve Ermeniler aynı bölge için rekabet etmekteydiler ve bu nedenle uyum içinde bir komşuluktan söz etmek mümkün değildi. Ermenilerin Türklere karşı yaptıkları halk kıyımı suçlamalarının temelinde işte bu olaylar yatmaktadır⁴⁷.

Bu sayfalar, Ermenilerin suçlamalarıyla, Türklerin savunma gerçekleri ve karşı suçlamaların araştırılarak gerçeklerin ortaya çıkarılacağı yer değildir. Ancak, Türkiye'nin yorumu, Ermenilerinki ile karşılaştırıldığında az bilindiği için, bu konuya biraz fazla yer verilmiştir. Bu olaylarda kaç kişinin yaşamını kaybettiğine ilişkin bilgiler birbirinden çok farklıdır. Ermenilerin iki milyon rakamı karşısında korkunç bir sayı olmasına rağmen Türklerin en fazla 300 bin rakamı yer alıyor. (Bir karşılaştırma olması açısından 1951'de çıkan İsveç Aile Ansiklopedisi'ne göre en az 3/4 milyon ve 1989'da çıkan Milli Ansiklopedi'ye göre de, '1/2 milyon' arasında) Türkler, Osmanlı İmparatorluğunda öldüğü ileri sürülen sayıda Ermeni'nin bulunmadığı görüşünden hareket ediyorlar. Aslında Ermenilerin, yukarıda sözü edilen Berlin Kongresi'ne verdikleri kendi önerileri, bu görüşü desteklemektedir. Buna göre: Bölgedeki Ermeni halkının sayısı, 1.330 bin, Türklerin 530 bin, Kürtlerin 120 bin (inanılmayacak ölçüde az) ve diğer halklar 82 bindir. Berlin Kongresi'yle Birinci Dünya Savaşı arasındaki dönemde çok sayıda Ermeni, başta Rusya'ya olmak üzere bölgeden göç etti. Türkiye, Frijof Nansen'in Milletler Topluluğu'nun (NF), İstanbul'daki Patrikhanenin verdiği bilgiler ve göç edilen ülkelerdeki istatistiklerden hareketle, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Anadolu çıkışlı bir milyon Ermeni'nin olduğunu açıklıyor. Savaştan önce Osmanlı İmparatorluğunda 1.3 milyon Ermeni vardı, demek ki bunların 300 bini kaybolmuş, bu 1.3 milyon rakamının kaynağı belli değildir. Bu rakam Ermenilerin 1870'te Berlin Kongresi'ne verdikleri önerideki rakamlarıyla aynıdır.⁴⁸

Birinci Dünya Savaşı ardından yapılan barış müzakereleri, Osmanlı İmparatorluğu açısından Sevri Anlaşmasıyla sonuçlanmıştı. Bu anlaşmada savaştan zaferle çıkan ülkeler bağımsız bir Ermenistan kurulması üzerine

⁴⁷ Cornell, *Türkiye Avrupa'nın Eşiğinde*, s. 176 – 177.

⁴⁸ Cornell, *Türkiye Avrupa'nın Eşiğinde*, s. 177

anlaşmışlardı. Ancak bu devletin tek başına zorlukların üstesinden gelmesinin zor olacağı değerlendirilerek, buranın manda altında bölge olmasına karar verildi. Doğal olarak bu bölge Rusya'nın gözetiminde olacaktı. Ancak, bu yeni koşullarda, Ermenileri kuzeyde Rusya'ya, güneyde Osmanlı İmparatorluğu'na karşı korumak gerekiyordu. Hiçbir Avrupa ülkesi bu görevi üstlenmek istemediği için, öneri reddedildi. Wilson hakemlik görevini üstlendi. Sultanın kabule zorlandığı Sevr anlaşmasında Ermenistan'ın sınırları Trabzon, Erzurum ve Van, Bitlis bölgesini kapsamaktaydı.⁴⁹

Zamanla buradaki gelişmeler farklı oldu. Ermeniler kısa bir süre sonra Sovyetler Birliği'yle birleşmelerine rağmen kendi Cumhuriyetlerini ilan ettiler. Ayrıca, Moskova, Rusya'nın 1878'de Osmanlı İmparatorluğu'ndan zaptettiği bölgeyi geri verdi ve böylece bugün var olan sınır oluştu. Bu nedenle Müslümanlarla, Ermeniler arasındaki şiddet eylemleri yeniden başladı. Anadolu'da, Sultana karşı baş kaldıran General Mustafa Kemal, Sevr anlaşmasını kabul etmedi. Atatürk'ün zaferi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanıyla, Sevr Anlaşması'nı yerini Lozan Anlaşması aldı. Birinci Dünya Savaşı sırasında göçe zorlanan Ermenilerin tekrar eski bölgelerine dönmelerine izin verilmedi. Böylece, Irak, Suriye ve Lübnan'da kalan Ermeniler, yeni kurulan Ermenistan'a veya dünyada Ermenilerin yaşadığı bölgelere göç ettiler. Türkiye'de kalanların sayısının ise, 130 bin olduğu tahmin edilmektedir. Bugün bu sayı büyük bir olasılıkla daha azdır. Türkiye Cumhuriyeti'nin etnik grupları ayırmamak konusundaki temel ilkesine aykırı olduğu için elde kesin rakam yoktur. Batı, Lozan Anlaşması müzakerelerinde Türkiye'de bir Ermenistan kurulmasına çalıştı. Türkiye buna karşı çıktı ancak, istedikleri takdirde, ülkeye geri dönerek, normal Türk vatandaşı olabileceklerini belirterek, Ermenileri vatandaşlığa kabul etti.⁵⁰

Ermenilerin protestosu boşunaydı. İki dünya savaşı arasındaki dönemde başka sorunlar, Ermeni sorununun önünde yer aldı. Buna rağmen, Amerika Birleşik Devletleri'nde bir Ermeni lobisi oluşturuldu ve lobi, Osmanlı İmparatorluğu ile hiçbir şekilde savaşa girmeyen ve bu nedenle de Lozan müzakerelerinde yer almayan Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye ile ilişkisini 1930'a kadar engelledi. Türklere göre, Batı sadece, Hitler tehdidi, soğuk savaş ve son olarak Körfez krizi gibi çok önemli sorunlarda ve ona ihtiyacı olduğu takdirde, Türkiye'den yana olmuştur. Bu nedenle Nazizmin gelişmesinden, Kore savaşına dek Amerika Birleşik Devletleri'nde Ermeni lobsine boş verildiği (bu dönemde Türkiye BM yanında ve ona çok büyük katkıda bulunmuştur.) ve bu olaylar önemini kaybedince, bu lobinin tekrar dikkatleri çektiği vurgulanabilir. Bu durum Kıbrıs krizinde de gözlenmiştir. O zaman, Amerika Birleşik Devletleri Türkiye'ye yaptığı silah yardımını geçici olarak kesmişti. Aynı zamanda da dünyanın her yerinde Türk diplomatlar Ermeni terör örgütü Asala'nın kurbanı oldular. Türkiye'ye karşı uluslararası

⁴⁹ Cornell, *Türkiye Avrupa'nın Eşiğinde*, s. 178.

⁵⁰ Cornell, *Türkiye Avrupa'nın Eşiğinde*, s. 177 – 178.

propaganda PKK tarafından devir alınıncaya dek, Asala eylemlerine devam etti. Bu muhakemenin tutarlılığı tam berrak olmamasına rağmen olaylardan çıkarılacak sonuç bunun bir psikolojik realite olmasıdır. Ayrıca, günümüzdeki Türkler için, Avrupa'nın, geçtiğimiz asrın başında Doğu Anadolu'da özerk bir Ermeni Devleti oluşturmaya çalışması ile önümüzdeki asrın başında aynı bölgede bağımsız bir Kürt Devleti kurmaya ilişkin güncel uğraşları arasında açık bir paralellik vardır.⁵¹

Türklerin bugün, Ermenilerin Osmanlı İmparatorluğu döneminde maruz kaldıkları haksızlıkların sorumlusu olarak gösterilmelerine neden izin verdiklerini anlamak zordur. Suçu ülkeyi terk etmeye zorladıkları sultana yükleyerek, ithamlardan kurtulmak en kolay olanıdır. Ancak, Almanya'nın durumuna düşerek, atalarının yanlışlarının bedelini ödemek gibi bir taleple karşılaşabilecekleri bazen ima edilmektedir. Türkiye söz konusu olduğunda belki de Ermenilerin ekonomik tazminat dışında etnik toprak talepleri de gündeme gelecektir. Bu cumhuriyetin ve anayasanın temellerinin müzakere edilmesi anlamına gelmektedir ki, böyle bir durumun düşünülmesi bile imkansızdır. 'Söz konusu saldırı asrın başında yapıldığı için, bu tür bir muhakeme zaman aşımına uğramıştır'. Bu konudaki tavırlar öyle gözüktüyor ki daha çok duygusaldır. Türkler, Osmanlı geçmişine sahip çıkarak, imparatorluğun doğal olan etnik ve dini çeşitliliğini bilinç dışı, cumhuriyetin Türk milli birliğine dönüştürerek etnik realiteleri reddetmektedirler. Bu çıkış noktasından hareketle Ermeniler, İmparatorluğun ve cumhuriyetin entegrasyon davetini reddettikleri için bir tür asker kaçağıdır ve bu duruma kendileri yol açmışlardır. Birçok kez vurgulandığı gibi, 'Türk' etnik bir kavram değildir. Bir 'İsviçreli ve Belçikalı' gibi, ülkede yaşayan vatandaşların tümünü içeren ortak bir kavramdır. 'Türk' kavramı tarihi açıdan etnik bir terim olarak düşünülmemiştir. İmparatorluk etnik bağımsızlık talepleri ile çöktüğü ve cumhuriyet de etnik başkaldırlara karşı kazanılan zaferle kurulabildiği için 'Türk' kavramı savunulmaktadır. Bu geçmişin ışığında, bir kuşaktan diğer kuşağa aktarılarak yaşatılan Asala terörizmini anlamak mümkün değildir. Ancak, bunun süregitmesi de korkutucudur. Ermenilerin, Azerbaycan'da Türkçe konuşan komşularına saldırması, onları anlamayı daha da zorlaştırmaktadır. Kaldı ki, Rusya, Azerbaycan ve Ermenistan'ı 19. yüzyıl başlarında Osmanlılardan zaptetmiştir ve Azerbaycan, Osmanlı ordusunun o savaştaki eylemlerinden sorumlu değildir. 'Sokaktaki bir Türk' bu kolektif kusuru miras yoluyla devraldığının bilincinde değildir ve soruna anlayarak değil, savunarak tavır koymaktadır. Ancak, Dağlık Karabağ uzlaşmazlığında Türkiye'nin resmi politikasının belirgin özelliği, milliyetçi seslere kulak asmak yerine her şeye rağmen çelişkileri azaltmaktır. Türkiye, Sovyetler Birliği'nin bölünmesiyle ortaya çıkan cumhuriyetleri o zamanki sınırlarıyla olduğu gibi kabul etti. Erivan'ın bu durumu kabul etmek istememesi üzerine, diplomatik ilişkiler ertelendi. Buna rağmen Ermenistan, Azeri topraklarını zapt edinceye kadar, Türkiye ona elektrik enerjisi ve yiyecek maddesi vererek destekledi.

⁵¹ Cornell, *Türkiye Avrupa'nın Eşiğinde*, s. 179.

Ermenistan'ın, Azerbaycan topraklarına girmesi, Türk kamuoyunda savunulması imkansız bir durum yarattı. Buna rağmen Ankara daha sonra Hazar petrollerinin hangi güzergahtan taşınacağına ilişkin müzakerelerde, Ermenistan'ın da yer almasına çalıştı. Azerbaycan, bu öneriye Ermenistan'ın Azeri topraklarını zapt ettiği için karşı çıktı. Ankara, Atatürk'ün izinden giderek 'Yurtta sulh cihanda sulh' ilkesine sadık kaldığını göstermek amacıyla, her türlü politik maceradan kaçınarak, bölgede politik ve ekonomik istikrarı sağlamaya çalışıyor. Ancak bunun için Ermenistan'ın jeopolitik konumunu kabul ederek, dört komşusu olan; Gürcistan, Azerbaycan, İran ve Türkiye ile barış içinde yaşamının önemini kavraması beklenmektedir. Erivan'daki, hükümetin bu konuda diasporada yaşayan Ermenilerden daha anlayışlı olduğu görülmektedir."⁵²

⁵² Cornell, *Türkiye Avrupa'nın Eşiğinde*, s. 180 – 181.

Kaynakça

- Bédaria, François, “Tarihsel Pratik ve Sorumluluk”, Haz: François Bédaria, *Tarihçinin Toplumsal Sorumluluğu*, Çev: Ali Tartanoğlu ve Suavi Aydın, İmge Kitapevi, İstanbul 2001, ss. 9-16.
- BOA. HR. SYS. HU, kr. 110, dos. 12-2, nr. 75-91, 103-106, 111-113, 163-166.
- Carr, Edward Hallet, *Tarih Nedir?*, İletişim Yayınları, İstanbul 1996.
- Cornell, Erik, *Türkiye Avrupa'nın Eşiğinde*, Çev: Gülseren Ergün, Cem Yayınevi, İstanbul 1998.
- Deringil, Selim, “Geç dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni sorununu çalışmak ya da ‘belgenin gırtlığını sıkmak’”, *Toplum ve Bilim*, Sayı 91, İstanbul 2001-2002, ss. 122-141.
- Jenkins, Keith, *Tarihi Yeniden Düşünmek*, Dost Kitapevi, Ankara 1997.
- Milliyet Gazetesi, 20 Ekim 2000.
- Milliyet Gazetesi, 25 Ekim 2000.
- Radikal Gazetesi, 9 Ekim 2000.
- Tosh, John, *Tarihin Peşinde*, Çev: Özden Arıkan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1997.